

LA BATALLA DE CATALUNYA, 80 ANYS: L'OCUPACIÓ DE REUS

Ezequiel Gort

(Resum de la xerrada pronunciada al Castell de Reus el 27 de desembre de 2018)

Fa 80 anys de la batalla per l'ocupació de Catalunya, esdevinguda entre el 23 de desembre de 1938 i el 13 febrer de 1939. Dins d'aquest marc, ens centrem en l'ocupació de Reus, el 15 gener.

Després de la batalla de l'Ebre, els franquistes aprofitant el moment de gran debilitat de l'exèrcit republicà, molt malmès en aquesta batalla, van emprendre l'ocupació de Catalunya. La nova ofensiva va començar el 23 de desembre.

Aleshores la superioritat franquista era molt gran, en homes, en armament, en recursos de tot tipus, i especialment en avions, que llavors ja era l'arma decisiva. Pensaven batre amb facilitat els republicans i de fet és aquesta la imatge que després sempre van voler vendre: que l'ocupació de Catalunya havia estat un passeig militar, des del Segre i l'Ebre fins al Pirineu, i que els republicans fugien en desbandada...

Però no va ser així. L'exèrcit republicà es va defensar, va oferir tota la resistència possible malgrat la seva notòria inferioritat. Només cal tenir present que per anar des del Segre fins al Camp de Tarragona els franquistes van necessitar tres setmanes de dur combat, tant a les Garrigues com després a Montsant (que van haver de rodejar i no pas ocupar directament) i les muntanyes de Prades.

L'enemic atacà per dos punts la línia de defensa republicana del Segre i el primer a cedir va ser el pont de Seròs, però tret del primer dia, hi trobaren una notable resistència. Fins al 31 de desembre no arribaren a Montsant, i ocuparen la Bisbal de Falset, però Montsant, com les muntanyes de Prades frenaren de moment l'avenç enemic.

Mentrestant, la vida a Reus continuava, la gent era pendent dels bombardeigs, vivint al recer dels refugis. A la ciutat regnava la intranquil·litat per una fi que s'intuïa propera i es temia que s'hi aturés el front. Com va escriure Xavier Amorós,

«[...] Però ningú no estava tranquil, ni en això [que s'hi aturés el front] ni en res. Ja feia dies, des del començament de l'ofensiva, que es tornava a sentir el soroll del

front; ara venia per sobre de les muntanyes de Prades, per la Mussara, en lloc de venir de ponent, per damunt de la serra de l'Argentera i de la Mola.»

L'actuació de l'aviació franquista s'incrementà considerablement des de l'inici de la batalla, amb la participació de l'aviació italiana, tan atacant des de Mallorca, com des de l'interior peninsular, i també l'aviació alemanya i la hispana, amb tot tipus d'aparells (de bombardeig, de caça, d'assalt). L'aviació actuà massivament tant al front com a la rereguarda amb la missió de desarticular l'exèrcit republicà i de facilitar l'avenç de les seves forces terrestres.

Pel que fa a la rereguarda, tant Reus com Tarragona i sobretot els seus accessos van patir atacs com mai. Els dies de la batalla patiren bombardeigs diaris i d'una intensitat fins llavors no vista. Un testimoni anònim va deixar escrit un breu relat de la seva impressió dels darrers dies de la guerra al Camp:

«Durant l'última quinzena del desembre de l'any 38 vam estar sofrint uns grans bombardejos per l'aviació, ja que eren pocs els dies que no vingueren a visitar tant Reus com Tarragona, així com també les estacions, vies i carreteres, bombardejant i metrallant trens, ambulàncies, camions i pobles de la costa.»

Però tot i aquesta visió quasi apocalíptica, encara havien d'arribar dies pitjors:

«els dies més terribles van ser del 8 al 15 de gener, que així que s'anaven acostant més a Reus, més fort i a prop se sentia el canoneig i més sovint venia l'aviació».

El darrer bombardeig que provocà víctimes mortals a l'interior de la ciutat va ser el 26 de desembre. Van morir nou dones, vuit de les quals a l'entrada d'un refugi al carrer de l'Aigua Nova. D'aquest bombardeig a l'Arxiu de Reus s'ha conservat un plànol que concreta el recorregut de l'aviació enemiga i els llocs on impactaren les bombes.

Els responsables van ser cinc aparells S-79 italians, procedents de Mallorca i, segons l'informe enemic, amb la intenció de bombardejar l'estació de ferrocarril, però en realitat el que bombardejaren intensament va ser la zona de l'hort d'Olives, on hi havia les bateries antiaèries.

Hi abocaren 83 bombes, 32 d'incendiàries i 51 d'explosives. Les bombes van caure a la fàbrica de gas, a la comandància de la DECA, a la fàbrica de serrar Rodon, una de les quals a l'entrada del refugi esmentat i la destrucció parcial de l'edifici. Les bombes restants impacten en el nucli de la població, a la plaça del Castell, el carrer de la Mar i el de Santa Maria. Aquí la metralla impactà a la façana nord de l'església de Sant Pere

i en restà un senyal perenne. També afectà el carrer de Jesús, el dels Recs, a tocar del de Sant Llorenç, i encara una darrera, prop de cal Gasull.

Els franquistes arribaren a la Bisbal de Falset el dia 31, però no van poder prendre Montsant i s'hi aturà el front un parell de setmanes. Per aquest sector, els franquistes intentaven pujar cap a la Cogulla.

La batalla per Montsant i les muntanyes de Prades, i la resistència republicana, és un episodi avui encara poc conegut de la nostra història i que cal recuperar i posar en el seu just valor.

Els primers dies de l'any, amb els franquistes a serra la Llena i els republicans a Montsant, quedava enmig la vall d'Ulldemolins que aquells dies es convertí en un infern. Tant Montsant com serra la Llena es van fortificar amb trinxeres i parapets, alguns dels quals, avui encara es conserven. Ulldemolins va ser la població més bombardejada de la zona. Els veïns que no marxaren, eren amagats per les balmes i les cases de camp i es van trobar en mig de dos focs.

El dia 7 els franquistes aconseguiren ocupar la vall per, des d'Ulldemolins, poder seguir cap a Prades. El 8 arribaren a Albarca mentre que per l'altra banda l'11 ocupaven la Vilella Baixa. El 12 es diu que arribaren a Cornudella, tot i que no l'ocuparen fins al dia 15.

Dels moros, que avançaven en la primera línia de l'exèrcit franquista, es deia que robaven, que violaven, que assassinaven. La seva mala fama els precedia arreu, i el seu record quedà present en les persones que van viure aquell moment. Entre altres, tenim el testimoni que ens deixà Ramon Ferran en referir la seva entrada a Reus:

«Vaig veure quan entrava el Franco, *bueno* les seves tropes. Per la carretera de Tarragona, baixaven. I els moros, els magrebins, cantaven *uli-là*, feien aquesta cançó, *uli-là, uli-là*... No sé què volia, però em va quedar molt gravada.

Els militars espanyols anaven dalt de cavall. I els vigilaven. Els portaven així tots, com si fossin béns. A més a més, com que havien dit que se carregaven les xiques i que robaven i això, nosaltres ho vam preparar al mas, vam preparar unes fosses, per tapar les dones, per amagar-les dintre. Però com que no els van deixar moure, nosaltres vam estar tranquils.»

En altres llocs, però, com el cas de la Vilella Baixa, tot va ser ben diferent, i van patir el seu pas, amb violacions i assassinats.

El 14 els nacionals havien superat Montsant envoltant la serra Major i no pas ocupant-la. Per una banda, des de Montblanc havien arribat a Valls amb la clara intenció d'ocupar Tarragona. Per l'altra, avançaven per Falset en direcció a Reus, amb la qual

cosa Montsant quedava com una falca i els republicans corrien el risc de quedar envoltats per l'enemic.

El dia 14 va ser de retirada, els soldats baixaven de Montsant, entre altres camins cap a la Morera pel camí de la Bassa i anaven cap a Cornudella i el coll d'Alforja... Un testimoni de la Morera ho recorda dient que «era com una processó»... A Montsant quedaren centenars de morts que després de l'ocupació es manà a un veí de cada casa de pujar a la Cogulla a enterrar-los.

Es féu una nova línia de defensa rere el riu Gaià, mentre que al Camp, ara indefensable, només quedarien petits grups amb la missió de retardar en el possible l'avenç enemic.

El dia 14, les carreteres del Camp foren un infern. L'aviació enemiga, en un nombre aquí mai vist, atacaven les columnes republicanes en retirada. Era com un núvol format per la quasi totalitat dels avions de la Legió Còndor. Es parla de 96 aparells de gran bombardeig –He-111, Do-17– que bombardejaven el trànsit de tropes republicanes entre Alcover, Reus, Tarragona, Altafulla i Valls, així com el nucli urbà de Tarragona. Al mateix temps, els Ju-87 «Stuka» hi feren «onze serveis» de metrallament i bombardeig lleuger. Mentre que els caces i els avions d'assalt metrallaven en vols rasants.

Abans també ho havia patit Montsant, com es recorda a les memòries d'un soldat referint-se a dia 1 a la zona de Margalef, «l'aviació no para de sobrevolar-nos», hi ha un «furiós atac amb grans passades d'aviació». El dia 3 ho torna a remarcar: «L'aviació passa molt» i dos dies més tard constata l'ambient que hom respirava a la Vilella Baixa, aplicable totalment a qualsevol altra població: «La gent d'aquest poble està vivint hores de calvari. Tenen un pànic horrible a l'aviació». De testimonis d'aquest infern als camins del Camp, no en falten entre els soldats:

«Gener 14. Es fa de dia. Els avions enemics apareixen per tot arreu i ens persegueixen a vol rasant. No podem seguir endavant...»

«L'aviació descarrega amb duresa. Hi ha pànic... L'aviació ens acompanya en la retirada, i a vol rasant, ens metralla quan penetrem a la vall del Francolí. Estic cansat, rendit, mort. Intento quedar-me a la soca d'un arbre esperant que es produeixi el que sigui, però com que la gent corre, jo segueixo [...]»

Un altre testimoni, novament el de Ramon Ferran, refugiat en un mas del camí de Tarragona, explicava:

«De les bombes, no em vaig escapar. El 14 de gener del 39, van atacar, els avions, la carretera de Tarragona, perquè estava tot ple de canons. I resulta que nosaltres estàvem en un mas darrere d'allí on hi ha la Unió. Doncs allí van tirar la bomba, al costat del mateix mas. El cobert, tot, ho va xafar tot, va fer un clot fondo. Jo tinc el record de la sensació de l'explosió, perquè estava baix amagat, a dintre d'un forat. Ho va xafar tot ... van matar les gallines i ho van xafar tot.»

En aquest cas, les gallines encara van fer un bon servei. Seguia explicant Ramon Ferran:

«I allavons tot lo que havien matat allí va servir per fer caldo, per als nois que marxaven cap a la retirada. I passaven una quantitat de soldats allí! Teníem uns bancs posats allí, amb uns plats, i fesols, perquè allavons érem pagesos. Fesols i un tall bullit de gallina, morta de les bombes.»

A Reus, el 14, les autoritats ordenaren l'evacuació. També, potser ja el dia abans, s'havia desmantellat l'aeròdrom i la defensa antiaèria. Tanmateix es diu que es donà l'ordre de defensar la ciutat, cosa que a la pràctica no era possible, perquè les forces que suposadament ho havien de fer eren molt lluny d'estar-ne en condicions: sobre el paper era una unitat formada per 4000 soldats, però en realitat només eren 100 i mal armats. Vet aquí la impressió d'un dels soldats:

«14 gener 39. Nosaltres estem defensant Reus, i asseguraria que ni l'atacaran. Aniran dret a Tarragona, per tal que entri en el "copo". Aquesta tarda es lluita per aquell sector. L'aviació es dedica a metrallar la carretera. Les "paves" no cessen de passar a ramades. Tinc la impressió que quedarem copats quan menys ens ho pensarem.»

A Reus aquell dia a causa de les alarmes constants es va viure des dels refugis. El testimoni d'un soldat que era prop de Tarragona recorda el so de les sirenes:

«Constantment se senten les sirenes de Tarragona i de Reus, donen l'alarma perquè l'aviació no para ni un moment de bombardejar»

El cos de bombers de Reus, per ordre de l'alcalde, Ramir Ortega, va marxar amb tot el seu equipament de defensa passiva per tal de poder donar servei a altres poblacions encara no ocupades. Va anar a Vic, a Figueres (on participà en el salvament a causa

dels bombardeigs contra les columnes de gent que fugia), a Girona i finalment a Perpinyà. Part del seu material després de la guerra retornà a la ciutat.

Igualment va sortir de Reus part del material quirúrgic de l'hospital per tal de continuar essent útil a les víctimes, allà on fos.

També marxà l'Ajuntament, que s'emportà el material necessari per continuar mantenint la institució activa on anés. Així, s'emportà estris d'oficina, la documentació fonamental i els diners de la caixa. Abans, però, l'alcalde manà pagar el 50% del sou a tots els treballadors de la casa, corresponent al mig mes transcorregut. L'Ajuntament primer passà per Vilafranca i després s'instal·là provisionalment a Barcelona. Més endavant, l'alcalde, Ramir Ortega, a Girona, va col·laborar amb la Junta de Defensa Passiva d'aquesta població.

El dia 15, i per primera vegada a la batalla, sense cap oposició seriosa, els franquistes van ocupar tot el Camp i ho van fer en poques hores, en un matí. Entraren a Reus tropes procedents de Picamoixons (la 12 divisió), del coll d'Alforja (la 50 divisió), i de Falset (la 13 divisió), entrant per les carreteres de la Selva, de les Borges i de Riudoms. Al mateix temps, des de Valls anaven a Tarragona (la 5 divisió), així com seguint la carretera de la costa (la 105 divisió).

A Reus entraren cap a les dotze del migdia. Els primers van ser els magribins del 2 tabor de regulars de Tetuan, que obrien la marxa de la 12 divisió del Cos d'Exèrcit de Navarra, entrant pel carrer del Roser i en arribar a la plaça de Catalunya la força es dividí: dues companyies, pel raval, arribaren a la plaça de Prim, mentre que d'altres es presentaven al Mercadal per ocupar l'Ajuntament. Després, les diverses companyies es van distribuir per tota la ciutat, particularment a les entrades per tal de controlar-ne els accessos.

Segons un informe municipal, cap a dos quarts d'una del migdia, el tinent retirat Amalio Esteve va pujar a l'ajuntament i se'n va fer càrrec fins a l'arribada de les autoritats militars. Va manar posar al balcó principal una bandera dels nacionals que ell havia guardat, amagada a casa seva. Aquesta bandera va onejar al balcó durant unes quantes setmanes. Segons el record de Xavier Amorós al balcó hi havia una bandera catalana que va durar ben poca estona.

Poc després, cap a les 3 de la tarda, arribaren la 13 i la 50 divisió, pertanyents al Cos d'Exèrcit Marroquí, i acamparen fora la ciutat, entre les carreteres de Riudoms i Falset, mentre que la 12 ho feia a la banda est de la ciutat.

La gent aquell dia era fora de la ciutat i, dels que s'havien quedat, molts havien passat la nit dins dels refugis, temerosos de possibles combats als carrers i, per aquesta raó, en el moment de l'ocupació tot era desert, les finestres tancades, la gent amagada, fins que els primers soldats arribaren a la plaça de Prim. Com recorda Xavier Amorós:

«Fins aquell instant, tot continuava desert. Però quasi de seguida, es va iniciar un moviment que en poc temps arribà a ser inusitat, després de tanta calma. La gent va començar a treure el cap per la boca dels refugis, a espiar per les finestres, a guaitar pels balcons i, finalment, a sortir al carrer. Es veia de seguida que ho feien amb un esperit especial, com d'haver-se tret el malson de la guerra de sobre, i prou.»

Certament, després de més d'un any i mig de destrucció pels bombardejos i de penúries, el desig que arribés la *pau*, entesa simplement com la fi dels combats, era general entre la població, més enllà de les idees.

També pel que fa a la gent amagada als masos. Deia Ramon Ferran:

«I a l'endemà, el dia 15, van tornar a passar (els avions) i naltros se vam amagar tots al refugi, però vam dir: “—Ja no ens tiraran aquests, que ja són dels seus...” I ja no es vam amagar. Però teníem pànic als avions. Jo tenia pànic, tots teníem pànic.»

Les imatges que s'han conservat d'aquell dia són de la plaça Prim, del carrer de Llovera i del Campanaret, a la tarda, i mostren una aparent i estranya normalitat, amb molts soldats i alguns veïns caminant pels carrers. Són unes imatges que no mostren la gran destrucció que havia patit la ciutat, que es trobava sense els serveis bàsics ni electricitat. Aquella nit, la ciutat era totalment a les fosques i en silenci, trencat només pel soroll de les patrulles de guàrdia i per les explosions que se sentien a la llunyania.

Rere els magribins, de la mateixa 12 divisió, entrà el Batalló Gallec que seguidament ocupà el camp d'aviació. Els calia aprofitar les instal·lacions militars republicanes, de manera que el dia 16 es presentaren alguns membres de l'aviació italiana, a inspeccionar l'aeròdrom amb la intenció de poder-lo utilitzar immediatament. S'hi instal·là una esquadrilla de reconeixement i un grup de caça, italians, mentre que a l'aeròdrom de Valls s'hi instal·laren els alemanys.

Amb l'allunyament dels combats, les famílies van començar a retornar al nucli urbà des dels masos i els pobles veïns. Per als nens, la visió de l'estat de destrucció de la ciutat era colpidor. Com recordava Jaume Agudé:

«Era el 1939 i tornem del mas cap a Reus. Vam baixar pel camí fondo, pel camí de la Pedrera. Em va acompanyar el meu pare. I a l'arribar, no vam trobar ni un sol carrer que no tingués les cases enrunades pel mig. Era una cosa que feia fredar. Era una cosa que no ho oblidaré mai, això. Allí sí que hi havia passat la guerra de veritat, perquè amb cinquanta i no sé quants bombardejos hi va haver, imagina't com havia de

quedar. Jo no havia vingut des de feia mesos a Reus i va ser una impressió que em va frapar molt.»

No era per a menys, com bé ho recorda Xavier Amorós:

«Els carrers es veien desolats, més bruts que mai, tots ells mutilats, ací i allà, per les bombes, amb les cases esventrades en una quantitat molt considerable, i amb la runa dins mateix, com si s'acabés de produir el sinistre, amb molts pisos i habitacles buits, ensenyant les plagues de les finestres sense vidres, esmicolats, arreu, per les innombrables explosions dels bombardeigs de l'any anterior, del 38, tot just acabat de desgranar, i les façanes de les cases senceres rosegades, encara, per la metralla.»

Per a Reus la guerra havia acabat, però la batalla continuava, amb bombardeigs constants, ara cap a Barcelona, on els franquistes entraren el 26 de gener. Fins al 13 de febrer que arribaren a la frontera.